

УДК 391.7:398:7.038.6:930.25(477)

DOI 10.31654/2520-6966-2025-27F-113-272-280

Ткаченко В. М.

доктор історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»
viktor69tkachenko@ukr.net
orcid.org/0000-0001-6741-3430

3 історії дослідження регіонального писанкарства на матеріалах кореспондентів ВУАН та сучасний вимір

Автор досліджує кореспонденцію 20-х років ХХ ст., що надходила до Етнографічної комісії та Кабінету українського мистецтва ВУАН, у якій подавалася інформація про писанкарство в різних регіонах України. Таким чином, тема вивчення регіональної краєзнавчої та етнографічної спадщини актуалізується. Серед низки архівів виявлено різномітні документи: дописи, листи, листівки, в яких відображено питання існування писанок, звичаїв та обрядів, пов'язаних із ними в 20-х роках ХХ ст. До наукового обігу запропоновано ввести низку документів, у тому числі й цілісний матеріал із с. Лави на Чернігівщині. Простежено тяглість традицій у виготовленні великоднього символу – писанки. Зазначено, що прихід більшовиків в українське село та їхня політика відносно звичаїв значно вплинули на розвиток писанкарських традицій. Виявлено, що в умовах глобалізації та швидкого розвитку технологій традиційне мистецтво не зникає, а набуває нового змісту й форм, виходить за межі звичного розуміння. Майстри експериментують із матеріалами: замість курячих яєць використовують дерев'яні, керамічні або інші матеріали; поряд із восковою технікою застосовується акрил, гравіювання, лазерне різьблення тощо. З'являються писанки, де традиційний орнамент поєднується із сучасними художніми стилями – мінімалізмом, абстракцією, модерном тощо.

Сьогоднішнє писанкарство, незважаючи на заборону його радянською владою, розвивається, створюючи нові орнаментальні композиції, авторські твори. Сучасний вимір писанкарства – це гармонійне поєднання минулого і сучасного. Воно не лише зберігає свою традиційну природу, але й активно розвивається у нових формах, використовуючи технологічні можливості ХХІ століття. Писанка залишається живим символом української культури, духовності та безперервності національної традиції.

Ключові слова: писанка, сучасне писанкарство, епістолярна спадщина, рукописні фонди, архів, Ніжинщина.

У сучасному науковому дискурсі актуалізується проблема вивчення краєзнавчої та етнографічної спадщини регіонів України,

зокрема в контексті дослідження матеріальної та духовної культури українського народу. Посилюється усвідомлення значущості збереження й популяризації культурних надбань як важливого чинника формування національної ідентичності та консолідації суспільства.

У цьому контексті особливу наукову цінність становить епістолярна спадщина видатних дослідників народного мистецтва, а також їхніх кореспондентів і дописувачів. Документи, що нині зберігаються в архівних фондах, є важливим джерелом для реконструкції культурних практик, зокрема писанкарства – одного з провідних видів народного декоративно-ужиткового мистецтва. Попри значний потенціал зазначених матеріалів, тривалий час вони залишалися поза увагою науковців, що актуалізує необхідність їх системного дослідження та введення до наукового обігу.

Доволі цікавими та інформаційно насиченими є рукописні матеріали з різних регіонів України, що надходили до Етнографічної комісії та Кабінету українського мистецтва ВУАН у 20-х роках ХХ ст.

У 1928 році П. Коломийченко з села Порохи Ніжинської округи, готуючи матеріали про народний календар як дописувач до Всеукраїнської академії наук, описував підготовку до Великодня так: «Красять і малюють крашанки у п'ятницю та в суботу. Окрашують яйця воском зі свічки – крапають, і виходить крашанка. Роблять смужки вздовж і впоперек, а між ними – крапки. Надписують "Х. В.", але підписують рідко» [4, арк. 127 зв.]. Описуючи обрядовість, пов'язану з великодніми писанками, дослідник зазначав, що шкаралупи від свячених яєць не викидали, адже вважали це гріхом. Зазвичай їх кидали у річку або закопували в землю [4, арк. 129]. На свято Григорія (23 квітня за старим стилем) малі діти бавилися крашанками: качали їх та писанки по житу, по траві, а також грали у «вбитки» – на носок і гузку. Щоб зробити яйце міцнішим, шилом проколювали гузку, випускали вміст і заливали порожнину розтопленим воском. Подібно до інших регіонів, траплялися й спритники, які хитрували: підставляли під удар спочатку гузку, а коли супротивник бив, непомітно перевертали яйце носком догори й таким чином розбивали його [4, арк. 128]. Автор повідомлення навів схожі відомості про писанки та особливості їх використання і в інших регіонах. Відмінність полягала лише в тому, що в матеріалі, записаному в селі Лави (нині Корюковський р-н), у «битки» грали не малі діти, а юнаки (*додаток 1*) [4, арк. 152; 5]. М. Сакун із с. Носівка на Ніжинщині у своєму повідомленні до Етнографічної комісії зазначав, що в селі переважно фарбували

крашанки, використовуючи природні барвники з рослин, тоді як писанки виготовляли рідко. Інформатор подав також вірування про те, що «перше яйце треба з'їсти зі шкаралупою», аби не боліли очі. Серед великодніх звичаїв він відзначив відвідування кладовища у понеділок, де селяни роздавали старцям крашанки, а також звичай провідування жінками бабів-повитух, яким приносили освячені яйця [1, арк. 65–65 зв.]. В. Смага із с. Макиївка Лосинівського району у своїх нотатках до народного календаря про звичаї та вірування записав, що «шкарупинки, кістки із мяса закопують в землю. Це для того, щоб кури плодилися і було в їхньому житті щастя, а також і корови. Закопують це часто в полі, щоб родило, а також щоб не побив гряд» [2, арк. 26]. Інший дописувач – І. Петровський із села Козацьке Новобасанського району тієї ж округи – зафіксував вірування, згідно з яким кістки від свяченого м'яса та шкаралупу від яєць ховали, а на день святого Григорія (6 травня) везли на поля, де росло жито, і закопували їх у землю, щоб «гряд не побив» [2, арк. 27]. У селі Сальне Лосинівського району Ніжинської округи, як написав П. Чуприна, від усякого лиха в землю закопували свячене [2].

Серед етнографічних матеріалів, що надсилали кореспонденти з різних регіонів України, маємо й записи 1920-х років про процес виготовлення писанок. Так, Андрій Семенович Корнійчук із хутора Сергіївка Копанської сільської ради Хмельівського р-ну Кіровоградської обл. доволі інформативно розписав це заняття. Зокрема, він зазначив, що «На сорок святих починають малювати писанки. Робиться це так: беруть зі старих ікон отії тонюсінської бляхи, скручують її в тонку лозинку, потім одрізають маленькі шматочки, беруть справжню лозинку, розколюють її з одного боку, заправляють туди цю скручену паличку й обв'язують з обох боків ниткою, це зветься «кісточка». Потім розтоплюють віск, вмочають туди цю кісточку і ведуть вздовж яйця рівну доріжку, потім другу навхрест першої, третю в поперек яйця, тоді робляться на йому такі трикутники, потім в цих трикутниках малюють; ця писанка зветься «ломані хрести». Назви писанок: «дълга лоза», «ламані хрести», «40 клинців». Малюєця це різнокольоровою фарбою так: поробить дорожки воском по білому, потім бажаною фарбою обкрасить все яйце, потім знов по деяких місцях воском, і так пока кінчатся всі фарби. Замальовані воском писанки кладуть в піч, віск обтає, затуляні місця являються різних кольорів. Бо воском було заляпано, фарба не могла взяти і таке, яке було заляпано, таке тепер з'явилося» [3]. Отже, автор подав не тільки процес виготовлення,

але й зазначив, які орнаментальні мотиви зображували на писанках, серед них поширені такі, як «ламані хрести» та «40 клинців». Хоча варто відзначити, що в ці роки не в усіх селах і містах загалом існував розпис великодніх яєць.

Прихід радянської влади в українське село – осередок народної культури та духовних традицій – мав негативний вплив на збереження й розвиток національної спадщини. У роки панування безвір'я було втрачено або призабуто багато елементів народних вірувань, звичаїв і обрядів. Така доля спіткала й писанкарство, адже писанка опинилася під забороною, оскільки вважалася релігійним символом і атрибутом християнських свят.

Так, кореспондент Г. Старуш із с. Плоть АМСР (нині Рибницький р-н Автономного територіального округу Придністров'я, Молдова (так званої Придністровської Молдавської республіки) у повідомленні від 3 травня 1927 р. на адресу Н. Коцюбинської відносно писанок зазначив, що вони «вже вийшли з моди й дістати їх уже немає можливості». А ті, що йому вдалося знайти, не мали нічого спільного з тими орнаментальними мотивами, які були поширені серед місцевого населення раніше, та вказує, що їх виготовили люди, які приїхали у село із Полтавської губернії [6].

В іншому епістолярному документі Яцульчак від 27 травня 1927 року прослідковується, як радянська ідеологія, культурна політика влади й боротьба з релігійними віруваннями впливали на писанкарство. Зокрема, вона зазначає: «Дуже мене турбує те, що, можливо, писанки для Вас не підходять: не так, як слід написані, а також трохи дорого обійшлися. Я хотіла б знати Вашу думку щодо присланих мною писанок.

Писанок із серпом і молотом не можу дістати, в мене з'являється думка, що це творчість не нашого села. Змалював її мені учень й говорив, що дійсно бачив таку писанку, а коли я навела справку, то виявилось, що про таку не знають» [6; 7].

Одним із авторів збереженого допису є протоієрей Олександр Бачинський із с. Луканівка (нині Кривоозерського р-ну Миколаївської обл.). Він написав про те, що писанки писали не тільки в його селі, але й сусідньому – Росошинцях. Водночас «село моє досить зросій-щене, але в писанках кохаються і, міркую, що ще не скоро їх забудуть» та зазначив, що тут їх писатимуть аж до Вознесіння, що не кругом це було.

Роздумуючи над майбутнім писанкарства, зважаючи на антирелігійну боротьбу більшовиків у 20-х роках ХХ ст., Бачинський висловив

думку про те, що писанки «не скоро забудуться, але малюнки можуть зіпсуватися, змінитися. Мене дуже вразило бажання деяких замовлячів мати на писанці звізду п'ятикутню, або шишак... Де цим річам місце, там най їх малюють, але не на писанці. Це просто-таки якесь знуцання над святощами. Може статися з писанками те, що з килимами. Старі узори забули й тепер виробляють одні рожи....» [6].

Дописувачка Кабінету українського мистецтва Л. Добролюбова зазначала, що поширеними стали нові зразки писанок, однак вони не мали усталених назв. Очевидно, кореспондентка мала на увазі відсутність назв основних, домінантних орнаментальних мотивів, за якими традиційно визначали тип писанки. «Писанки заказані, але річ у тому, що зараз, крім старих писанок з назвами, є багато нових зразків, без всякої назви, які пишуться з власної фантазії тих, хто їх пише. Я поки що замовила тільки старі з назвами, коли Вам будуть потрібні всі, то оповістїть, можна буде замовить і решту» [6; 7].

Але не зважаючи на всі негаразди, на початку 90-х рр. ХХ ст. дослідники зафіксували існування писанкарства майже на всій території України. Зокрема, на Чернігівщині звичай розпису писанок існував у с. Кучинівці та Рогізки Щорсівського району, Хлоп'яниках Сосницького району та селах Срібнянського, Ніжинського, Куликівського, Ічнянського районів. Проте найстійкішим цей звичай виявився в Сосницькому та Коропському районах.

Сьогодні писанкарство – один із найяскравіших виявів української народної культури, що має глибоке історичне коріння. Писанка втілює в собі поєднання мистецтва, символіки, духовності та національної ідентичності. В умовах глобалізації та швидкого розвитку технологій традиційне мистецтво не зникає, а набуває нового змісту й форм, виходить за межі звичного розуміння. Майстри експериментують із матеріалами: замість курячих яєць використовують дерев'яні, керамічні або інші матеріали; поряд із восковою технікою застосовується акрил, гравіювання, лазерне різьблення тощо. З'являються авторські писанки, де традиційний орнамент поєднується із сучасними художніми стилями – мінімалізмом, абстракцією, модерном, що абсолютно не відповідає її смислового призначенню.

У глобальному та цифровому просторі українська писанка стала частиною світового культурного простору. У багатьох країнах проходять виставки й фестивалі писанки, а українська діаспора активно популяризує цей вид мистецтва за кордоном. Водночас цифровізація відкриває нові шляхи розвитку: з'являються онлайн-курси, відеоуроки,

віртуальні музеї, 3D-моделі писанок. У соціальних мережах майстри діляться своїми роботами, створюючи спільноти, де писанка стає символом національної єдності навіть на відстані.

Писанкарство широко застосовується у навчально-виховному процесі – від дитячих садків до закладів мистецької освіти. Створюючи писанки, діти не лише знайомляться з народними традиціями, а й розвивають креативність, естетичний смак, розуміння культурних цінностей. Через це писанкарство стає важливим засобом формування національної свідомості молодого покоління.

Отже, писанкарство знайшло своє відображення у регіональних дослідженнях 1920-х років. Доволі значущою є епістолярна спадщина: повідомлення, дописи, листівки, листи тощо. У них фіксуються різні відомості про цей вид народного мистецтва: від занепаду та втрати до існування в тому чи іншому виді. Сучасний вимір писанкарства – це гармонійне поєднання минулого і сучасного. Воно не лише зберігає свою традиційну природу, але й активно розвивається у нових формах, використовуючи технологічні можливості XXI століття. Писанка залишається живим символом української культури, духовності та безперервності національної традиції.

Додаток 1.

П. К.

с. Лави, Сосницького р-ну,
Чернігівщина

«У нашому селі ще додержуються звичаю малювати писанки на Великдень. Відкіля цей звичай пішов не знають. У нас є назви «писанка» і «крашанка». Крашанки – це яєчко просто покрашене, а писанка – розмальоване. Фарбує яєчка кожна хазяйка в хаті, а пишуть деякі особи для подарунків родичам (особливо для діток) і знайомим. Головним чином пишуть старі баби й молодіці, іноді їх прохають це зробити родичі та близькі сусіди без ніякої плати. Більшість крашанок роблять для молодих хлопців, і тому вибирають яєчка кріпки, так звані «цицарки». Красити починають яєчка на страстному тижні в четвер, так званий «чистий». Фарби купують в м. Сосниці більш усього червоні та сині, а своєрідні роблять з цибулі: беруть верхні лушпайки, варять у воді, фарбують і одержують жовті яєчка.

З ольхової кори: сушать кору, мнуть і мішають її з «кукорвасом» і одержують буру фарбу.

З полови, яка фарба не міг узнать.

Ще купляють порошок «кірку», котру варять у воді й з неї одержується фарба вишнева. Для писання ячок вживають таке приладдя: перше зветься «кісточка», яка складається з дерев'янного держака і щетинки, а друга теж із дерев'янного держака і тоненького зогнутого кусочка заліза.

Перед крашанем беруть ячка, вимивають, витирають і сушать, потім беруть розтоплений віск і своїм приладдям розмальовують ячко – коли віск засихає, тоді ячка фарбують в різні кольори й вже тоді кидають у воду і варять, потім впускають в другу фарбу, щоб закрасити місця після розтоплення воску.

Потім прості крашанки ще витирають об матерію, носик й кушку задля того, щоб показати, що яйцо крипке, коли гуляють навбитки; думають, що крипки яйця фарба не бере.

Коли пишуть писанки, яйцо тримають в лівій руці, держак у правій і пишуть від носика до кушки, пишуть біля печі, щоб віск не застивав. Потім розводять краску в блюдечку і ворочають рукою, після цього опускають у воду. Коли зваряться, то їх вмашують в жир, щоб були блискучі. Назви такі: «кручечки» від назви орнаменту, «рожа» – схожа на квітку рожи, «ракови шійка» – теж зв'язана з раком. «Гнuzдечка» – схожа з обротьюкою, яку вживають для коней. І ще є інші, але не бачив їх. Ці орнаменти найбільш вживаються.

Для крашанок воду беруть з річки, а різні забобони вивелись, а можливо баби не кажуть.

Писанки святять на Великдень, дарять теж упродовж перших 3-х днів свята, більш усього дітям. Коли йдуть на кладовище, то беруть з собою паску, варенуху, ячка, інші страви. На кладовищі качають ячками по могилах своїх родичів і їдять, а всі лишки залишають біля могили.

На Великдень в забаві з яйцями гуляють виключно хлопці. Уся гра зветься «навбитки». Спочатку б'ють ніс на ніс, а коли з двох носів один залишається цілим, то тоді б'ють пушку. Пробують яйця на зуби й дивляться на вагу. Щоб обдурити свого товариша, то наливають воском, кладуть рапійне в яке-небудь місце задля того, щоб висохло і потім його засмалюють смолою, щоб було важче.

Скоролупи від свячених писанок кидають у воду в річку, щоб не попали під ноги тварини або людини, бо рахують їх святими. Писанки пишуться в знак того, що після Воскресіння Христа, одна жінка, несучи ячка на базар, зустріла Марію Магдаліну і не повірила, що Христос воскрес, і при цьому ячка почервоніли.

8 травня 1924 року. П. К.» [5].

Література

1. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського). Ф. 1-дод. Етнографічна комісія. Од. зб. 309. 268 арк.
2. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 1-дод. Етнографічна комісія. Од. зб. 637. 193 арк.
3. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 1-дод. Етнографічна комісія. Од. зб. 771. 188 арк.
4. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 1. Етнографічна комісія. Од. зб. 837. 152 арк.
5. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 43-6. Кабінет антропології та етнології. Од. зб. 223. 2 арк.
6. Науковий архів ІА НАН України. Ф. 9. Архів Щербаківський Данило Михайлович (1877–1927 рр.). Од. зб. № 86. 138 арк.
7. Ткаченко В. Писанка в епістолярії дослідників та респондентів. *Часопис української історії*. Київ, 2022. Вип. 45. С. 71–78.

References

1. *Arxivni naukovi fondy rukopysiv ta fonozapysiv IMFE im. M. T. Rylyskogo NAN Ukrayiny* [Archival Scientific Foundations of Manuscripts and Phonograms (hereinafter – ASFMPH) of M. Rylysky Institute for Art Studies, Folkloristics and Ethnology (hereinafter – IASFE) of National Academy of Sciences of Ukraine]. F. 1-add. Storage unit 309. 268 sheets. [in Ukrainian].
2. *ANFRF IMFE im. M. T. Rylyskogo NAN Ukrayiny* [ASFMPH M. Rylysky IASFE National Academy of Sciences of Ukraine]. F. 1-add. Storage unit 637. 193 sheets. [in Ukrainian].
3. *ANFRF IMFE im. M. T. Rylyskogo NAN Ukrayiny* [ASFMPH M. Rylysky IASFE National Academy of Sciences of Ukraine]. F. 1-add. Storage unit 771. 188 sheets. [in Ukrainian].
4. *ANFRF IMFE im. M. T. Rylyskogo NAN Ukrayiny* [ASFMPH M. Rylysky IASFE National Academy of Sciences of Ukraine]. F. 1. Storage unit 837. 152 sheets. [in Ukrainian].
5. *ANFRF IMFE im. M. T. Rylyskogo NAN Ukrayiny* [ASFMPH M. Rylysky IASFE National Academy of Sciences of Ukraine]. F. 43-6. Storage unit 223. 2 sheets. [in Ukrainian].
6. *Naukovyi arkhiv IA NAN Ukrainy* [Scientific Archive of the Institute of Archaeology of National Academy of Sciences of Ukraine]. F. 9. Storage unit № 86. 138 sheets. [in Ukrainian].
7. Tkachenko, V. (2022). *Pysanka v epistolarii doslidnyviv ta respondentiv* [Pysanka in the Epistolary Works of Researchers and Respondents]. *Chasopys ukrainskoi istorii - Journal of Ukrainian History*. Kyiv, Iss. 45, P. 71–78. DOI 10.31654/2520-6966-2025-27F-113-5-23: <https://DOI10.31654/2520-6966-2025-27F-113-5-23.org/10.17721/2522-4611.2022.45.7> [in Ukrainian].

Tkachenko V. M.

Doctor of Historical Sciences, Senior Researcher, Leading Researcher of the National Historical and Ethnographic Reserve "Pereyaslav"

viktor69tkachenko@ukr.net

orcid.org/0000-0001-6741-3430

From the History of Research of Regional Easter Egg Making and Modern Dimension

The author studies correspondence from the 1920s received by the Ethnographic Commission and the Cabinet of Ukrainian Art of the Ukrainian Academy of Sciences, which provided information about Easter egg making in various regions of Ukraine. Thus, the topic of studying regional local history and ethnographic heritage is updated. Among a number of archives, various types of documents were discovered: letters, postcards that reflect the issue of the existence of Easter eggs, customs and rituals associated with them in the 1920s. It is proposed to introduce a number of documents into scientific circulation, including complete material from the village of Lava in the Chernihiv region. The continuity of traditions in the making of the Easter symbol – pysanka – is traced. It is noted that the arrival of the Bolsheviks in the Ukrainian village and their policy regarding customs significantly influenced the development of pysanka traditions. It has been found that in the conditions of globalization and rapid technological development, traditional art does not disappear, but acquires new meaning and forms, going beyond the boundaries of usual understanding. Masters experiment with materials: instead of chicken eggs, they use wooden, ceramic, or other materials; besides traditional wax technique, such techniques as acrylic, engraving, laser carving, etc. are also used. Easter eggs are appearing where traditional ornamentation is combined with modern artistic styles such as minimalism, abstraction, modern, etc.

Today's Easter egg painting, despite its ban by the Soviet authorities, is developing, creating new ornamental compositions and original works. The modern dimension of Easter egg painting is a harmonious combination of the past and the present. It not only preserves its traditional essence, but also actively develops in new forms, using the technological capabilities of the 21st century. Pysanka remains a living symbol of Ukrainian culture, spirituality, and the continuity of national tradition.

Key words: *pysanka, modern pysanka making, epistolary heritage, manuscript funds, archive, Nizhyn region.*